

Mitinė grybų samprata lietuvių kultūroje

VITA DŽEKČIORIŪTĖ - MEDEIŠIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas mitinei grybų sampratai lietuvių kultūroje atskleisti. Pirmiausia trumpai pristatomos grybų mitologizavimo priežastys: grybų biologinės savybės, keistumas tarp kitų gyvųjų organizmų ir praktinė svarba. Paskui aptariamos kelios lietuvių mitinėje mąstysenoje išsiskiriančios su grybais susijusios temos: grybų kilmė mitiniu požiūriu, grybų kaip mitinių būtybių samprata, grybavimo mitinė plotmė ir apeiginiai aspektai. Grybai siejami su chtoniškuoju pasauliu, velniu ir jam artimomis sferomis. Jie taip pat suvokiami kaip Dievo dovana žmonėms ir turi ryšį su duona. Grybų kaip mitinių būtybių samprata atsiskleidžia per jų tapatinimą su žmonėmis arba įsivaizdavimą juos esant jutimo organus turinčiomis ir judėti galinčiomis būtybėmis. Grybavimas irgi susijęs su mitine mąstysena. Ryškiausias joje yra mitinis laimės principas, kuris lietuvių kultūroje vadinamas *grybų laime* arba *grybų dalia*. Šis principas susijęs ir su grybautojams būdingu *savų grybavimo vietų* turėjimo ir saugojimo reiškiniu. Svarbios taip pat maldelės ir maginiai veiksmai, skirti grybavimo sėkmei užtikrinti.

RAKTAŽODŽIAI: apeiga, etnomikologija, grybas, grybavimas, mitinės būtybės.

ĮVADAS

Grybai ir grybavimas yra reikšminga lietuvių gyvenimo dalis. Tai patvirtina ir leksinė medžiaga: lietuvių kalboje užfiksuota apie 1400 tarminių grybų pavadinimų, o tokia jų gausa ir mažas skolinių santykis juose (penki procentai) rodo šią realybės sritį esant lietuviams gerai pažįstamą ir svarbią (Lubienė 2015: 181, 183). Visoje Lietuvoje galima aptikti su grybais ar grybavimu susijusių tikėjimų ir būtų sunku rasti žmogų, kuris vienaip ar kitaip nebūtų susipažinęs su grybais. Vis dėlto ypatinga grybavimo kaip kultūrinio reiškinio svarba atsiskleidžia tose vietovėse, kur grybavimas turi (arba turėjo) svarią ekonominę reikšmę ir yra tapęs žmonių pragyvenimo šaltiniu. Tokiu nuo seno yra laikomas pietryčių Lietuvoje esantis Dzūkijos kraštas. Gali kilti keletas klausimų: ar tame krašte grybavimas kuo nors skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies? Ar Dzūkija grybų kraštu vadinama pelnytai? Ar tai, kad daug su grybais ir grybavimu susijusios tautosakos yra užrašyta pietryčių Lietuvoje, nėra nulemta tendencingo kaip tik tose vietose tokio pobūdžio duomenų rinkimo? Kad būtų galima tiksliai atsakyti į tokius klausimus, reikėtų atskiro tyrimo. Tačiau

grybų reikšmingumas vienuose regionuose, palyginti su kitais, gali būti nulemtas dirvožemio derlingumo ir su juo susijusios žemdirbystės raidos Lietuvoje. Kaip pažymi archeologas Rimvydas Laužikas, dirvožemio sudėtis yra svarbus ūkininkavimo plėtros veiksnys (Laužikas 2013: 60), o nederlinguose rytų Lietuvos regionuose nuo seno buvo plėtojami miško verslai (ten pat: 58). Iš mikologų pateiktų duomenų matyti, kad pati grybingiausia yra pietrytinė Lietuva, ne tokia grybinga – vakarinė, o mažiausiai grybų būna vidurinėje Lietuvos dalyje (Mazelaitis, Urbonas 1980: 44; Urbonas 1997: 53). Pušynuose grybai auga geriausiai. Nors grybai ir grybavimas svarbūs visoje Lietuvoje, Dzūkijoje – Varėnos–Druskininkų–Eišiškių šilai yra patys grybingiausi (Mazelaitis, Urbonas 1980: 46). Dėl to galima kelti prielaidą, kad grybai šiame krašte svarbūs yra ekonomiškai, o kaip žmonių aplinkos dalis įgyja ir daugiau kultūrinių reikšmių. Žemės derlingumo ir dzūkų pomėgio grybauti koreliavimas stebimas ir regiono viduje. Ypač aistringi grybautojai yra smėlinguose, nederlingų dirvožemių teritorijose gyvenantys šilų dzūkai. Gruntiniams dzūkams, gyvenantiems ten, kur žemė našesnė, miško gėrybės ne tokios svarbios. Jų labiau vertinama ūkinė veikla yra lauko darbai, o į grybautojus kartais žiūrima neigiamai, kaip į žemės darbais negebančius užsiimti bendruomenės atstovus (GudGG: 84–85).

Ne visur pasaulyje grybai yra tokie svarbūs. Kaip pastebi juos tyrę Valentina ir Gordonas Wassonai (1957), galima skirti dvi priešingas grybų sampratas – mikofilinę ir mikofobinę. Mikofobinės sampratos kultūrose grybai maistui vartojami retai arba išvis nevartojami. Šiose kultūrose jie suvokiami kaip pavojų keliantys laukinės gamtos atstovai. Pasak V. ir G. Wassonų, mikofobinės šalys dažniausiai priklauso anglosaksų pasauliui. Tačiau į Rytus nuo jo, ten, kur grybai nuo seno buvo svarbi žmonių maisto dalis, iki šiol egzistuoja mikofilinės kultūros. Visų pirma tai Rusija ir netoli jos esančios valstybės, tarp jų ir Lietuva (Wasson V., Wasson G. 1957: 4). Šiose šalyse į grybus žiūrima ne kaip į pavojingus organizmus, prie kurių geriau nesiliesti, bet kaip į gamtos gėrybes, kuriomis verta praturtinti savo valgiaraštį¹. Dėl mikofilinio požiūrio į grybus ir apskritai kaimyninių ir kultūrinių bendrumų lietuviškoji su grybais susijusi tiriamoji medžiaga artima slaviskajai, todėl straipsnyje ji pasitelkiama lyginant tam tikrus reiškinius ar siekiant atskleisti platesnį jų kontekstą. Pažymėtina, kad toks griežtas kultūrų skirstymas į mikofilines ir mikofobines nevisiškai atspindi tikrovę. Pastarojo dešimtmečio etnomikologiniai tyrimai rodo, kad įvairiuose pasaulio kraštuose tebėra mikofilinių bendruomenių (Zent E., Zent S., Iturriaga 2004; Guissou... [et al.] 2008; Garibay-Oriel, Ramírez Terrazo, Ordas-Velázquez 2012; Braday... [et al.] 2015; Kang... [et al.] 2016), tačiau polinkis

.....
 1 Kad tokia mikofobinių ir mikofilinių kultūrų skirtis egzistuoja ir yra ryški šiandien, gerai atspindi ir ši pavasarį britų žiniasklaidoje nuskambėjusi istorija apie Londone gyvenančią lietuvę, kuri, kaip jai įprasta nuo vaikystės, išėjusi į priemiestį pagrybauti užsitraukė britų teisėsaugos nemalonę (žr. <http://www.dailymail.co.uk/news/>, 2016.04.29).

rinkti grybus yra labiau susijęs su senosios gyvenamos ir tradicijų išsaugojimu, jų perdavimu². Kita vertus, yra etninių grupių, kurios nuo seno buvo mikofobinės. Prie tokių būtų galima priskirti kai kuriuos tolimojo Sibiro Čiukčių pusiasalio gyventojus čiukčius ir jupius, kurie grybus rinkti maistui pradėjo tik XX a. viduryje, į jų žemes atsikrausčius grybauti mėgstantiems rusams (Yamin-Pasternak 2007). Mikofobai yra ir vakarinės Aliaskos vietos gyventojai (Yamin-Pasternak 2008b).

Pasaulyje daugelis atliekamų etnomikologų tyrimų būna orientuoti į tam tikrų regionų ekonominę bei ekologinę grybų reikšmę ir taksonomiją (Zent E., Zent S., Iturriaga 2004; Guissou... [et al.] 2008; Kasper-Pakosz, Pietras, Łuczaj 2016; Kang... [et al.] 2016). Išskirtiniai yra antropologės S. Yamin-Pasternak darbai, kuriuose per grybus ir grybavimą atsiskleidžia žmonių aplinkos, kraštovaizdžio, socialinių ir ekonominių ryšių, kultūrinių reiškinių ir tapatybės pasaulėvoka (Yamin-Pasternak 2007, 2008a, 2008b)³. Rečiau, tačiau pasitaiko darbų, kuriuose aptariami mitiniai ar apeiginiai grybų aspektai (Zent 2008; Dugan 2011), artimi šio darbo temai.

Nors grybai ir svarbi lietuvių kultūros dalis, pas mus iki šiol jie nėra sulaukę didesnio humanitarų dėmesio. Grybų pavadinimus yra tyrusi lingvistė Jūratė Lubienė (2008, 2009, 2012, 2013, 2015). Savo darbuose autorė taiko lingvistinius ir etnolingvistinius tyrimo metodus. Nors su grybais susijusių tautosakinių problemų ji nenagrinėja, tačiau ir nuo tautosakos visiškai neatsiriboja (Lubienė 2015: 9). Kaip teigia mokslininkė, be lingvistų, jos tyrimai galėtų būti aktualūs ir folkloristams, etnologams, etnomikologams (ten pat: 5). Panašiu požiūriu grybų pavadinimus Kristijono Donelaičio „Metuose“ yra aptaręs Adriano Cerri (2016). Grybavimą kaip senosios lietuvių religijos apraišką yra nagrinėjusi religijotyryninkė Eglutė Trinkauskaitė-Johnson (2006). Straipsnyje „Apie grybus, arba velniškas nuklydimas“ mokslininkė gilina į šiuolaikinius lietuvių grybavimo kaip ypatingo, nuo seno mūsų kultūroje gyvavusio, religinio santykio su aplinka ypatumus ir mitiniu požiūriu grybus sieja su velnio veiklos sfera (ten pat: 14–15).

Kalbant apie grybų mitologizavimą reikėtų atkreipti dėmesį, kad ši organizmų grupė labai didelė⁴ ir sudaryta iš pačios įvairiausios morfologijos, fiziologijos ir ekologijos atstovų. Ne visi grybai, ypač mikroskopiniai, kurie mikologų priskiriami prie šių organizmų, liaudies buvo suvokiami kaip grybai, o tų grybų plika akimi matomas veiklos rezultatas buvo įvardijamas kitokiais mitiškai įprasmintais reiškiniais.

2 Etnomikologė Sveta Yamin-Pasternak pažymi, kad nors V. ir G. Wassonų pateikiama mikofilinių ir mikofobinių kultūrų skirtis yra, ją reikėtų įvertinti iš naujo (Yamin-Pasternak 2011: 215–216).

3 Už supažindinimą su S. Yamin-Pasternak ir sutuoktinių Wassonų darbais nuoširdus ačiū Gamtos tyrimų centro Mikologijos laboratorijos vyriausiajai mokslo darbuotojai dr. J u r g a i M o t i e j ū n a i t e i.

4 Grybai (*Fungi* arba *Mycota*) yra viena iš daugiausia rūšių turinčių gyvosios gamtos karalysčių. Kaip teigia kai kurie mokslininkai, iki šiol yra identifikuota tik apie dešimt procentų šios karalystės atstovų (Yamin-Pasternak 2011: 214).

Pavyzdžiui, parazitinio grybo ragangrybio (*Taphrina*) sukeltas tankus medžio šakų išsišakojimas vadinamas *laumės šluota* (LKŽe: laumė), *raganos šluota* (LKŽe: ragana)⁵; žalingojo trobagrybio (*Merulius lacrymans*) veiklos rezultatas – rusvi šlapiuojantys, pakraščiuose tarsi putoti vaisiakūniai vadinami *laumės* arba *raganos spjaudalais* (LKŽe: laumė, ragana); cikadų lervų ant augalų paliekamos putos, nors su grybais neturi nieko bendra, dėl išorinio panašumo taip pat gavusios *raganos spjaudalo* pavadinimą (LKŽe: ragana). Yra ir tam tikrų požeminius, kartais paviršiuje pasirodančius, vaisiakūnius turinčių grybų rūšių, kurios įgijusios su mitinėmis būtybėmis susijusius pavadinimus laumriešutis (*Elaphomyces*, LKŽe: laumriešutis), laumiabulvis (*Choiromyces maeandriiformis*, LKŽe: laumiabulvis). Mitologizavimo tendencijos pastebimos ir kitų grybų, kad ir nevalgomų, frazeologiniuose pavadinimuose, tokiuose kaip *gegutės batai* / *pėdelės* / *lizdas* (*Sarkoscypha austriaca*), *kauko šukos* (*Ramaria lava*, *R. invalii*) (Lubienė 2015: 77) ir pan. Skalsės (*Claviceps purpurea*) yra javus parazituojanči grybų rūšis ir dėl jų psichotropinio poveikio ir javų kaip duonos šaltinio reikšmės kultūroje jas taip pat galima nagrinėti mitiniu požiūriu⁶. Taigi iš biologinės perspektyvos su grybais susijusios mitinės mąstysenos tyrimai gali turėti daug kryptių, tačiau straipsnyje apsiribojama liaudyje vadintais grybais, kurie biologiniu požiūriu yra tik tam tikrų grybų taksonominių grupių (kai kurių aukšliagybių ir papėdgrybių) generatyviniam dauginimuisi skirti antžeminiai organai – vaisiakūniai, nors be jų grybo organizmą sudaro iki keliasdešimties metrų skersmenį galinti siekti požeminė dalis – grybiena (Urbonas 1997: 6–7). Grybus, turinčius kepurėlės ir koto išvaizdos vaisiakūnius, mikologai vadina kepurėtaisiais grybais (ten pat: 6). Į tokius – kepurėtuosius grybus, kurie nuo seno lietuvių kultūroje yra reikšmingi ekonomiškai ir gastronomiškai, yra orientuotas šis tyrimas.

Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip reiškiasi su grybais ir grybavimu susijusi mitinė mąstysena. Tyrime taikoma tarpdalykinė prieiga. Grybai – gyvosios gamtos organizmai, todėl tiriant jų kultūrinę raišką svarbu derinti skirtingų mokslo šakų, šiuo atveju – mikologijos, etnologijos ir antropologijos duomenis⁷. Grybų mitinė samprata lietuvių kultūroje, pasitelkiant aprašomąjį, interpretacinį, analitinį, struktūrinį ir lyginamąjį metodus, nagrinėjama keletu aspektų. Pirmiausia aptariama, kokios yra grybų mitologizavimo priežastys, kurioms svarbios grybų kaip gyvųjų organizmų savybės. Grybų kilmė mitiniu požiūriu nagrinėjama pasiremiant etiologinėmis sakmėmis ir tikėjimais. Grybų kaip mitinių būtybių įsivaizdavimui atskleisti yra reikšmingos kelios šaltinių grupės. Visų pirma – mįslės, taip pat tikėjimai, papročiai

5 Šį reiškinį etnolingvistiniu požiūriu yra aptarusi Birutė Jasiūnaitė (2008: 251–253).

6 Mitiniu požiūriu skalsę yra tyrusios Daiva Vaitkevičienė (2001: 75–76, 2002: 12) ir Nijolė Laurinkienė (2013: 340–351).

7 Apie tarpdalykiškumą tiriant grybus humanitariniuose moksluose kalba ir J. Lubienė (2013: 53–54, 2015: 9–10).

ir sapnų aiškinimai. Kalbant apie grybų gretinimą su žmonėmis pasitelkiamos lietuvių liaudies dainos apie grybų vestuves (G 206–209) ir grybų karą (G 211–213). Apeiginiai grybavimo aspektai nagrinėjami remiantis tikėjimais, papročiais, etnografiniais ir biografiniais pasakojimais apie grybavimą. Tyrimui taip pat naudotasi archyvuose (LMD, LTA, LTR) esančiais ir spausdintais (BPP, KAA, KAŽ, SV) šaltiniais. Ypač vaizdingai mitinė grybų samprata atsiskleidžia Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotojos Nijolės Marcinkevičienės (GMU, ŠDzG) ir gamtininko Henriko Gudavičiaus (GudA, GudGG) tekstuose apie grybus ir grybavimą.

GRYBŲ MITOLOGIZAVIMO PRIEŽASTYS

Grybai – viena iš gyvojo pasaulio organizmų grupių, kuriems nuo seno buvo suteikiamos mitinės reikšmės. Tam gali būti kelios priežastys. Grybai užima tarpinę padėtį tarp augalų ir gyvūnų ir tai suteikia jiems išskirtinumo. Nors jie daug kuo primena augalus, tačiau neturi nei šakų, nei lapų, be to, nežydi. Kadangi grybai greitai užauga⁸ ir nesubrandina plika akimi gerai matomų sėklų (pvz., tai iliustruoja mįslė: *Kas be sėklos auga? – Grybai* LMD I 247/24/), susidaro įspūdis, kad jie atsiranda tarsi iš niekur⁹. Kartais grybams suteikiamos gyvūnams būdingos savybės – galėjimas girdėti, pasislėpti, taigi – ir judėti (tai atsiskleidžia tikėjimuose, kad grybai išbaidomi šūkaujant miške, žr. GMU). Dėl išskirtinės kūno formos grybai yra antropomorfizuojami. Jiems būdingas tam tikras paslaptinumumas. To paslaptinumo išsaugojimą reglamentuoja tikėjimai, kad grybai dygsta naktį (LTR 6179/137/; LTRF cd 682-13/56/) arba apyaušriu, kai yra mažesnė tikimybė žmonėms juos pamatyti, o žmonės, pamatę grybo dygimą, gali apakti ar net mirti:

[K]itas grybautojas net iš vakaro nueina girion, atsisėda kur netoli kokio didesnio grybyno ir laukia išdygstant grybo, bet be apyaušrio grybai vis tiek nepasirodo. Sakoma, reikia saugotis, kad nepamatytumei grybo augant, nes kas pamatys, apaks ir liks aklas (BPP: 77).

Žmogus, pamatęs grybą augant, turįs tuojau pat mirti (BPP: 84).¹⁰

- .....
- 8 Nors, anot mikologų, visa grybiena auga gana ilgai – apie kelis mėnesius, liaudyje vadinami grybai – grybų vaisiakūniai užauga tikrai greitai: per parą raudonviršio arba baravyko kepurėlė gali padidėti nuo 1,5 iki 5 cm skersmens (Urbonas 1998: 15).
  - 9 Grybų kaip ypatingos organizmų grupės keistumą – išorinį panašumą į augalus, tačiau mitybos būdo ir ląstelės biocheminės sandaros panašumą į gyvūnus – pabrėžia ir biologai (Mazelaitis, Urbonas 1980: 5). Nors XX a. šalia augalų ir gyvūnų buvo išskirta atskira grybų karalystė (taksonominis vienetas), iki šiol nėra vienos šių organizmų sistematikos (Urbonas 1998: 8–9).
  - 10 Tikėjimų, kad grybai auga naktį arba tik apyaušriu, nepatvirtina mikologų tyrimai. Anot mokslininkų, grybai beveik vienodai auga tiek dieną, tiek naktį (Mazelaitis, Urbonas 1980: 35). Daugelio rūšių vaisiakūniams susidaryti ir sporoms subręsti yra būtina šviesa (ten pat: 36).

Visos šios savybės tradicinėje žmonių pasaulėvokoje sukuria terpę, palankią grybams mitologizuoti. Paprastai viena iš galimų reiškinio mitologizavimo priežasčių būna jo neįprastumas. Kuo reiškinys atrodo keistesnis, tuo didesnė tikimybė, kad jis bus mitologizuojamas.

Kita mitologizavimo priežastis gali būti reiškinio svarba žmogaus praktiniame gyvenime. Veikiausiai kaip tik todėl iš visų grybų didžiausia reikšmė teikiama didele maistinę vertę turinčiam baravykui (*Boletus edulis*). Paprastosios paniabudės (*Phallus impudicus*) pavadinimų įvairovėje atsispindintys mitiniai vaizdiniai, anot J. Lubienės, yra susiję su šio grybo gydomosiomis savybėmis (Lubienė 2013: 61–62, 65)¹¹.

Tradicinėje pasaulėvokoje daugelis reiškinų dažniausiai mitologizuojami pasitelkiant analogijas. Taip yra ir su grybais: kaip tik dėl analogijų jie yra antropomorfizuojami. Dėl savo formos ir tamprumo savybių, panašumo su kūno dalimis kalbinėje medžiagoje jie dažnai jomis įvardijami: *auselė* ‘voveraitė (*Cantharellus cibarius*)’, *ausiukas* ‘bobausis (*Gyromitra esculenta*)’, *pirščiukas 1* ‘kelmutis (*Armillaria mellea*)’, *pirščiukas 2* ‘voveraitė’, *pirštai* ‘šakočius (*Ramaria*)’ ir kt. (Lubienė 2015: 150). Ir atvirkščiai, kūno dalys, pavyzdžiui, ausys, gali būti įvardijamos grybais (LKŽe: grybas). Kaip pastebi tyrėjai, grybai su ausimis siejami daugelyje kalbų (ten pat). Dėl tam tikrų analogijų išryškėja ir mitologinės tendencijos mikonimuose.

Kalbant apie kurio nors objekto ar reiškinio mitologizavimą verta paminėti, kad sąsajos su kitais reiškiniais dažnai būna nevienareikšmės. Tiriant mitinę mąstyseną, aplink objektą išryškėja tam tikri reikšmių laukai, kurių pagrindiniai struktūriniai vienetai yra mitiniai kompleksai¹². Ne išimtis ir grybai. Nagrinėjant jų mitinę sampratą lietuvių kultūroje taip pat galima išvelgti tokius kompleksus, kurie per vieną ir tą patį reiškinį padeda atskleisti mitinės mąstysenos daugiasluoksniškumą.

GRYBŲ KILMĖ MITINIŲ POŽIŪRIU

Kalbant apie mitologiškai aiškinamą grybų kilmę, galima skirti dvi etiologinių sakmių ir tikėjimų grupes. Pirmojoje grybai susiję su žeme, antrojoje – su javais ir duona.

.....

11 Be paprastosios paniabudės, liaudies medicinoje buvo vartojama ir daugiau valgomų ir nevalgomų grybų: voveraitė, kukurdvelkis (*Calvatia*), beržo grybas (*Inonotus obliquus*), paprastoji musmirė (*Amanita muscaria*) (Lubienė 2015: 12, išn. 7), žiemkentė sausapintė (*Coltricia perennis*). Pastarąja maginiu būdu buvo gydomos karpis. Išrauta sausapintė jos būdavo patrinamos ir grybas vėl įsodinamas į žemę (GudIG). Viena iš musmirių praktinių reikšmių atsispindi ir pavadinime – jomis būdavo nuodijamos musės (LII ES 1096/2/: 8, 12: 34, 15: 46). Etnografinėje medžiagoje aptinkamas dar vienas praktinis, su jų glutumu susijęs grybų panaudojimas – kazlėkais (*Suillus*) vietoj deguto būdavo tepami girgždantys vežimų ratai (GudGG: 86).

12 Mitinių kompleksų reikšmę grybų tyrimams yra aptaręs Vladimiras Toporovas (Топоров 1979: 237–238), tačiau šis principas gali būti taikomas visiems mitologiniams tyrimams.

Grybai ir jų chthoniškas. Tradicinėje pasaulėvokoje grybai gali būti velnio valdų atstovai ir žemės vaisingumo išraiška – jos žiedai:

Grybai yra žemės žiedai. Kaip dauguma žemės augalų žydi, taip, sako, ir žemė, kada vasarą pagriaudžia, palyja ir saulė kaitina, tai auga grybai – tai, sako, žemė žydi (SV: 79).¹³

Kad grybai susiję su žemės vaisingumu, rodo ir tikėjimas, kad jie pradeda gausiai dygti po perkūnijos. Net užrašytas posakis „Grybai auga kai po griausmo“ (BIR: 80, nr. 947). Kad perkūnas daro stiprų poveikį augalų augimui ir atgaivina gyvybines žemės jėgas pavasarį, žinoma iš daugelio tikėjimų (BIR: 78–80, nr. 920–946). Su grybais ir žemės vaisingumu taip pat susijęs reiškinys, vadinamas „žemės žydėjimu“. Tai ant žemės pasirodančios baltų miltų pavidalo apnašos, pranašaujančios artėjantį grybų, dažniausiai – baravykų, derlių (LTRF cd 682-14/70/; Paikštenis 2005). Dar viena grybų ir žydėjimo sąsaja aptinkama tikėjime apie keistesnius grybus, pasirodančius ne tuo laiku, kai auga dauguma grybų, – briedžiukus (*Morchella esculenta*), kitaip dar vadinamus abriedėliais. Jiems priskiriamos ypatingos savybės: „Abrydėliai yra tik labai retai daugiau nuo pažintojų randami grybai. Pavasarį, kad šalna iš žemės kilt pradeda, tai jau jie augt pradeda, tada žydėti. Jų žiedą turysis visažinys yra“ (BsJK: 89, nr. 106). Grybų „žiedams“ priskiriamos visažinystės galios. Tokias pat galias įgyja ir tas, kas randa realybėje nežydičio augalo – paparčio žiedą (LTR 1045/121/, 2413/129/).

Apibendrinant galima teigti, kad grybų ir augalų žiedų sąsaja yra trejopa. Visų pirma, patys grybai yra suvokiami kaip žemės žiedai. Antra, pati žemė savotišku būdu „pražysta“ prieš pasirodant grybams. Trečia, tikima, kad kai kurie ypatingi grybai gali žydėti.

Šiame grybų ryšyje su žemės vaisingumu verta prisiminti ir mitinį žemės bei požemio šeimininką – velnią. Kad grybai priklauso jo sferai, teigia ir juos tyrusi E. Trinkauskaitė-Johnson (2006: 14–15). Turbūt svarbiausia šio ryšio atsiradimo priežastis yra ta, kad grybai lyg niekur nieko pasirodo iš po žemės – velnio valdų, be to, auga ten, kur būna drėgna, o tokias vietas mėgsta ir velnias.

Grybų sąsajų su velniu ir jam artimomis mitinėmis būtybėmis (raganomis, laumėmis, kaukais ir kt.) galima aptikti ir lietuviškoje, ir kitų šalių etnografinėje medžiagoje. Rusų velnias mėgsta grybauti, o ratais augantys grybai slavuose susiję su mitinių būtybių (pvz., raganų) šokiais (Jasiūnaitė 2010: 290, išn. 39). Lietuvių kalboje ratais augantys grybai vadinami kaukaračiais (LKŽ V: 420) arba laumaračiais (LKŽ VII: 190). Vakarų Europos anglosaksiškoje dalyje tokie grybų ratai taip pat

.....
13 Beveik identiškas tikėjimas rastas ir Jono Balio sudarytoje Tikėjimų kartotekoje: *Sako, kad visi augalai žydi, pavofyzdiui, grybai – žemė žydi ir grybai dygsta* LTA 374c(1332⁴). Čia neaišku, ar turimas omenyje tik žemės žydėjimas prieš grybų dygimą, ar ir pačių grybų žydėjimas, tačiau matoma ryški grybų ir žiedų sąsaja.

turi ryšį su laumėms artimomis mitinėmis būtybėmis – fėjomis (angl. *fairy-rings*, Wasson V., Wasson G. 1957: 25)¹⁴. Ne mažiau įskalbinti yra ir kitur pasitaikantys su grybais susiję etnografiniai duomenys, pavyzdžiui, Čiukčių pusiasalyje gyvenanti jupijų etninė grupė nuo seno grybus vadino velnio ausimis (angl. *devil ears*, Yamin-Pasternak 2007: 124, 2008b: 218), per kurias, jas palietus, požeminės dvasios gali sukelti ligą (Yamin-Pasternak 2008b: 218). Labai panašus reiškinys žinomas ir visai kitame pasaulio krašte – Venesueloje, vienoje vietos gyventojų gentyje (*Jotí*). Joje grupė tam tikrų grybų vadinama galingu, tačiau žmogui pavojingu dvasių (*awēladí*) „ausų grybais“ (*awēladí's ear mushroom*), jie vartojami norint susisiekti su šiomis dvasiomis ir jas permaldyti (Zent 2008: 475).

Kad grybai sietini su velniu ir jam priklausančia anapusybe, rodo ir sapnų aiškinimai. Kai kuriuose jų sakoma, kad sapnuoti grybus gali reikšti artėjančią mirtį (VišLLS: 139). Lenkams, ukrainiečiams ir baltarusiams sapnuojami grybai taip pat pranašauja artėjančią mirtį, ligą ar kitokias negandas (Белова 1995: 550–551).

Su velniu susiję ir sapnų aiškinimai, kuriuose sapnuoti grybus reiškia būsimą naudą ir pinigus (VišLLS: 139). Daugelis lietuvių pasakų (ATU 1000–1199B) ir mitologinių sakmių irgi kalba apie velnią kaip apie turtų ir paslėptų lobių valdovą. Jose su velniu susidūręs žmogus dažnai praturtėja (Vėlius 1987: 107–109). Grybų ir turtų sąsajas atspindi ir mums artima slavų etnografijos medžiaga: joje sakoma, kad atliekant tam tikrus maginius veiksmus grybus galima paversti monetomis, auksu, taip pat grybai auga ten, kur yra užkasti lobiai (Белова 1995: 550).

Aptartuose duomenyse išryškėja reikšmių grupės, kuriomis remiantis, tradicinėje lietuvių pasaulėvokoje galima išskirti tris grybų ir mitinės būtybės – velnio sąsajas išreiškiančius mitinius kompleksus: grybai–žemė–velnias, grybai–mirtis–velnias, grybai–pinigai–velnias.

G r y b a i – v a r g š ū d u o n a. Antroji grybų mitinę kilmę išreiškiančių tekstų grupė yra etiologinės saktės, kuriose grybai atsiranda su Dievo ar Jėzaus pagalba, bet dažnai būna netinkamo šv. Petro elgesio rezultatas. Pavyzdžiui:

Sako, ėjo Dievas su šventu Petru, kai vaikščiojo ant žemės. Ir šventas Petras, eidamas pro rugių lauką, nuskobė vieną varpelę. Nuskobė ir pakando grūdėlį išėmęs. Dievas ir sako: – Ko lieti? Juk jis ne tavo. Spjauk lauk tą grūdėlį.

Tas išspjovė. Dievas ir sako:

– Iš to grūdelio išdygs grybelis, te būna neturtingam žmogui (KAŽ: 94).

.....
 14 Mikologai šį raitais augančių grybų reiškinį taip pat įvardija mitologiniu pavadinimu – *raganų ratilais*. Ratilai susidaro, nes daugiametė grybiena auga į pakraščius, o viduryje nunyksta. Kaip tik periferijoje, kur grybiena yra jauniausia, išauga vaisiakūniai, sudarydami rato pavidalo grybų telkinius. Ratilų dydis priklauso nuo grybo rūšies ir biologinių savybių. Paprastai jų skersmuo būna 0,5–50 m. Kelių šimtų metų senumo grybiena gali suformuoti 200 m skersmenį siekiantį ratilą (Mazelaitis, Urbonas 1980: 37–38).

Kitose sakmėse grybai atsiranda iš šv. Petro išspjautos duonos, kurią paslapčia nuo Jėzaus jis valgo, o Jėzus, tai žinodamas, tyčia šv. Petrą kalbina, kad šis negalėtų tos duonos praryti (KAA: 125–127)¹⁵; arba šv. Petras duoną spjauja iš pavydo Dievui, kad jam mažiau jos liktų (LTR 2268/1/). Vienoje sakmėje duonos išspjovimas tiesiogiai siejamas su grybų biologinėmis savybėmis: kadangi kąsneliai buvo išspjauti, tai ir grybai seilėti (LTR 4550/78/).

Jau minėtas grybų ir velnio ryšys matomas ir tose etiologinėse sakmėse, kuriose grybų atsiradimo kaltininkas dažniausiai būna po žemę keliaujantį Dievą lydintis šv. Petras. Pastarasis veikiausiai pakeitė ikirikriščionišką etiologinių sakmių Dievo palydovą velnią (Trinkauskaitė-Johnson: 2006: 15). Tačiau reiktų nepamiršti, kad grybai yra susiję su lietumi, o kai kuriose mitologinėse sakmėse už jį atsakingas tas pats danguje su Dievu esantis šv. Petras (LTR 1167/432/, 973/1/)¹⁶.

Kita vertus, grybai dažnai įvardijami kaip Dievo dovana žmonėms, kartais atsirandanti kaip sąmoningo, o kartais nesąmoningo jo veiksmo rezultatas:

Grybus, miško uogas žmonės vadzino Dzievo rasu. Nei tau sęc, nei akęc, nei laiscyc, o naudokis kiek tau raikia. Dar buvo pasakymas, kad kap Dzievas vaikščiojo po žamį, tai aidamas per laukus vis kokį grūdelį iš varpos išsilukščina ir perkanda – žūro, ar ne čėsas jau javų pjauc. Grūdas žalias, tai Dzievulis spjauna, o ton vieton grybas lapc ir išauga... Tep ir atsirado grybai (GMU).

Etiologinės sakmės nors visiškai nenutolsta nuo sąsajų su velniu, tačiau pateikia visai kitokį grybų mitinį vaizdinį. Čia išryškėja ir mitinės sąsajos su grybų biologinėmis savybėmis – dėl polinkio į drėgmę grybas įsivaizduojamas kaip mitinio veikėjo Dievo ar šv. Petro spjaudalas. Nors grybai gali būti siejami ir su teigiama (Dievo), ir su neigiama (šv. Petro) veikla, svarbu, kad čia jie yra Dievo kūrybinės galios apraiška. Taip pat grybai atsiranda ne iš bet ko, o iš javų grūdų arba duonos. Tad čia matome, kad grybai gretinami su pačiu paprasčiausiu, kasdieniškiausiu, tačiau ir svarbiausiu žmogaus maistu – duona. Dievas sakmėse teigia, kad grybus skiria neturtingiems žmonėms, tad jie čia esti iš gamtos atkeliavęs vargingiesiems skirtas duonos pavidalas. Grybų ir duonos sąsajos pastebimos ir grybų pavadinimuose. Lingvistė J. Lubienė teigia, kad sakmės apie grybų atsiradimą padeda geriau suprasti tokių grybų pavadinimų kaip *ruginukas* (baravykas pažuolinis, *Boletus luridus*), *sėjikas* (raukšlėtasis gudukas, *Rozites caperata*) motyvuotę (Lubienė 2015: 9, 53, 125–126). Be šių grybų rūšių pavadinimų, su duona siejamas ir pumpotaukšlis (*Lycoperdon*). Yra užfiksuotas vienas jo frazeologinis pavadinimas – *žemės*

15 Tokio siužeto sakmės žinomos ir slavams (Белова 1995: 549).

16 V. Toporovas mitologiniame tyrime apie grybus taip pat pastebi jų ryšį su dangumi, lietum ir griausmu (Топоров 1979: 253–254).

duona (ten pat: 77). Be to, esama ir tikėjimų, kuriuose yra tiesioginis grybų ir javų ryšys – pirmasis sukirmijęs baravykas reiškia, kad būsimo derliaus rugiai sukirmys (LTA 1341/83/). O Dzūkijoje būta net maginių praktikų, kai būdavo apariami seni grybai, kad geriau rugiai derėtų (ŠDzG: 87). Šis grybų ryšys su duona ir javais svarbus mitinei mąstysenai ir yra susijęs su praktiniu grybų vartojimu maistui.

GRYBAI – MITINĖS BŪTYBĖS

Grybų kaip mitinių būtybių samprata lietuvių kultūroje atsiskleidžia dvejopai: jie gali būti tapatinami ir siejami su žmonėmis arba gali būti įsivaizduojami kaip jutimo organus turintys ir judėti gebantys gyvi organizmai, savotiškos miško dvasios.

G r y b ū a n t r o p o m o r f i z a v i m o t e n d e n c i j o s. Grybų antropomorfizavimas atsiskleidžia mįslėse bei minklėse, kuriose grybai turi kojas, galvą ir žmonėms būdingas aprangos detales – kepurę, skrybėlę, batą, kelnes. Pavyzdžiui: *Ant kojytės galvytė.* – Grybas LTR 1584(152); *Ant kojytės kepurytė.* – Grybas LTR 37(47); *Miške ant vienos kojos stovi, niekam kepurės nenuima.* – Grybas LTR 1039(1106); *Ponas stovi ant vienos kojos su skrybėle.* – Grybas LTR 508(47¹⁶); *Turi kepurę, bet pats be galvos, turi vieną koją, bet be bato ant jos.* – Grybas LTR 4009(165); *Kelinės baltos, kepuraitė juoda.* – Baravykas LTR 4312(105) Kai kuriose mįslėse atrodo, kad grybas yra kažkokia žmogų primenanti, tik mažesnė būtybė: *Mažutis gražutis ėjo per žemę ir atrado raudoną kepurėlę.* – Grybas LTR 37(1792); *Vikrutis mažutis per žemę praėjo, raudoną kepurę užsidėjo.* – Raudonikis LTR 4375(47¹³). Dar kitose mįslėse jis tiesiogiai įvardijamas žmogumi (*Miške mažas žmogelis ant vienos kojos stovi.* – Grybas LTR 356/124-139/), dėde (*Vienakojis dėdė Prie kelmelio sėdė. Neina jis į aikštę, Niekur jis nevaikšto.* – Grybas LTR 3696/21/), mergaite (*Stovi mergaitė ant vienos kojos, niekas jos neranda.* – Grybas LTR 3613/1590/).

Grybai, panašiai kaip gyvūnai ar žmonės, gali būti nužiūrimi. Visoje Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad pamatytas grybas nebeauga: *Jei žmogaus akis paregėjo grybą, tai jis daugiau neaugs* LTA 1315(207); *Grybą radus, nors ir mažą, [reikia] išrauti, nes jis vis tiek daugiau neaugs ir nudžius toks, koks buvo. Katrą grybą pamato žmogaus akys, tas džiūsta. Gali, radęs mažą grybuką, įsitėmyti tą vietą ir palikti jį. Atėjęs po kelių dienų rasi jį nudžiūvusį, o nei kiek nepaaugusį* LTA 1306(21)¹⁷.

17 Anot mikologų, vos iš žemės pasirodžius grybui, vabzdžiai ant jo sudeda kiaušinėlius, iš kurių išsiritusios lervos grybo vaisiakūnį gali visiškai sunaikinti per kelias dienas (Mazelaitis, Urbonas 1980: 55). Tuo galima aiškinti liaudyje paplitusį „grybų nužiūrėjimą“. Grybus tyręs Vincentas Urbonas „grybų nužiūrėjimą“ sieja ir su tuo, kad juos užpuola kitų rūšių grybai kenkėjai (ypač pelėsiniai, *Hypomyces* genties atstovai). Pasak mokslininko, kartais ir jaunas grybas jau būna užsikrėtęs, tačiau plika akimi to dar nematyti. Toks grybas po kelių dienų būna arba nė kiek nepaaugęs, arba visiškai sunykęs (ten pat: 57).

Pietryčių Lietuvoje, grybų krašte, įprasta tikėti, kad pamatyti neauga tik patys „tikriausi“ grybai, tai yra baravykai. Džūkijai kultūriškai artimame Gervėčių krašte užrašytas toks pasakojimas:

– Kai pamatysi, baravykas neauga?

– *Baravykas neauga. O voveruškės, ti koki jie, anys auga. O kaip nematys niekas, tai baravykas auga. <...>*

– Kodėl neauga?

– *Nu, ką aš žinau, nusidyvoja, akių bija. <...> Baravykas tik nusidyvoja. Taip ir sako: „Apsidyvojo kap tas baravykas...“* LTRF cd 587-18(29).

Grybų nužiūrėjimas gali būti gretinamas su žmogaus nužiūrėjimu:

Vot lepeška, tai ji sėdzi, sėdzi, ale, macyc, paskiau ji turi augt, o baravykuciai, vot, supūsta. Kirmėlaitės suėda. <...>

– Bet kodėl taip?

– *A galas žino... Kap gražus vaikas. Yra tokių žmonių – pažiūrės an to vaiko, ir jis aina iš proto: nemiega, rėkia, visa. Sako, akys tokios. Nu, tai gal ir daiktui tep* LTRF cd 682-02(10).

Apskritai grybus linkstama lyginti su žmonėmis: gražus grybas yra jaunas, kaip ir gražus žmogus yra jaunas žmogus (LTRF cd 682-14/68/). Sapnų aiškinimuose taip pat seni grybai siejami su senais žmonėmis, jauni – su jaunais (VišLLS: 139). Šiame kontekste galima prisiminti ir kitas sapnų reikšmes, kuriose grybas reiškia gražų vyrą, kavalierių, naują meilę, pažintis, pasilinksminimus (VišLLS: 139), svečius (LTRF cd 682-14/69/). Sapnų reikšmėse galima pastebėti užuominų į grybų ir vaisingumo ryšį, kuris lietuvių tikėjimuose ir tautosakoje nėra labai ryškus, tačiau Antano Juškos žodyne yra posakis, kuriame teigiama, kad ant baravyko koto atsisėdusi moteris tampa nėščia (TAJŽ: 197). Grybų ir vaisingumo ryšys aiškiau išreikštas slavų kultūroje. Rusų, baltarusių ir ukrainiečių sapnų medžiaga šiuo požiūriu yra turtingesnė negu lietuviškoji: jų sapnų aiškinimuose grybai gali reikšti ne tik jaunikį, bet ir būsimą nėštumą, sūnaus, dukros gimimą (Белова 1995: 548, 1996). Slavų tikėjimuose pasireiškiančią grybų erotinę simboliką tyrusi Olga Belova pastebi, kad svarbus yra ne tik grybų tapatinimas su žmonėmis, bet ir jų „lytiškumas“, atsirandantis per analogiją su žmonių genitalijų forma. Išgaubtės kepurėlės formą turintys grybai dažniausiai būna vyriškosios giminės (pvz., baravykas, raudonviršis, *Leccinum versipelus*, *L. aurantiacum*), o įdubusios – moteriškosios (pvz., voveraitė, rudmėsė, *Lactarius deliciosus*). Be kepurėlių formos, vaisingumo ryšys su grybais žmonių mąstysenoje galėjo atsirasti dėl greito ir gausaus sudygimo, polinkio augti vešliomis

grupėmis. Anot V. Toporovo, grybų skyrimas į vyriškus ir moteriškus yra vienas svarbiausių jų mitinių aspektų (Топоров 1979: 245). Grybų skirstymo į „lytis“ apraiškas slavų tautosakoje O. Belova analizuoja pasitelkdama karo tarp vyriškų ir moteriškų grybų pasakų (CYC 297B, ATU 297B)¹⁸ ir dainų siužetus (Белова 1996). Nors lietuviškų šio siužeto pasakų atitikmenų nėra, tačiau yra užrašyta nemažai dainų apie grybų vestuves (G 206–209) ir grybų karą (G 211–213). Jose aiškiai išskiriami vyriškos ir moteriškos giminės grybai. Vyriškajai pusei dažniausiai atstovauja baravykas (LTR 356/115/), raudonikis (LTR 756/286/) ir kt., o moteriškajai – ūmėdė (*Russula*, LTR 3991/13/), paliepė (*Lactarius vellereus*, LTR 70/1286/), musmirė (LTR 1851/3/). Dainoje apie gamtą „Baravykas pulkaunykas“ (G 207), kurioje baravykas nori vesti, lepšė (*Leccinum sacbrum*) įvardijama kaip trokštama, tačiau nenorinti tekėti nuotaka (LTR 356/115/, 461a/1237/). Ši daina nepatvirtina O. Belovos iškeltos hipotezės, kad išgaubtės formos kepurėlę turintys grybai priskiriami vyriškiems. Kita vertus, peržvelgus visą lietuvių liaudies dainų masyvą apie grybų vestuves ir grybų karą, galima sakyti, kad dauguma vyriškos giminės grybų turi išgaubtas kepurėles, o grybai, turintys įdubusias kepurėles, dažniausiai yra moteriškos giminės. Grybų vestuvių siužeto dainose aptariama, kas veda, taiso vestuves ir jose atlieka kitas funkcijas (muzikanto, pabrolio, pamergės). Dainoje apie grybų karą „Augo šile baravykas“ baravykas ragina grybus kariauti (G 211), o rudmėsė, ūmėdė (LTR 270/1247/), paliepė (LTR 2108/126/) atsisako teigdamas, kad jos yra moteriškos lyties ir todėl nekariaus. Kartais kariauti atsisako ir raudonikis, sakydamas, kad „yra dar jaunikis“ ir negeba kariauti (LTR 270/1247/). Kituose šios dainos variantuose kariauti atsisako ir pats baravykas (LTR 626/393/, 1153/121/, 4851/159/).

Nors lietuvių dainose apie grybus tiesioginių sąsajų su vaisingumu nėra, vis dėlto, pasitelkiant jose apdainuojamą grybų skirstymą į vyriškos ir moteriškos lyties atstovus, vestuvių motyvą, sapnų aiškinimų ir slavų etnografinius duomenis, galima teigti, kad mitinėje mąstysenoje grybai buvo siejami ne tik su žmonėmis, bet ir su jų vaisingumu. Rusų mokslininkas V. Toporovas pastebi, kad grybų mitinis vaizdinys susijęs su visu mitiniu mirties-vaisingumo-gyvybės kompleksu (Топоров 1979: 237–238), tad čia aptariama lietuviškoji medžiaga priklauso vidurinei šio komplekso daliai. Grybai, kaip velnio valdų atstovai, priklausytų mirties sričiai. Užuominų, kad kadaise buvo tikima, jog po mirties grybaujama, randame posakyje *nueiti su protėviais grybauti* KDS f42–48(959). Kitose šalyse galima aptikti duomenų, kuriuose mirties sritis siejasi ir su gyvybe. Bulgarų etiologinėse sakmėse žinomas žmonių kilmės iš grybų motyvas. Taip pat čekų kalboje, norint pasakyti, kad žmogus dar

.....
 18 O. Belovos tekste šis pasakos tipas, remiantis senesniu rusų pasakų katalogu, pažymėtas AA*297 (Белова 1996). Naujesniame rusų pasakų kataloge jis žymimas CYC 297B, o tarptautiniame pasakų kataloge – ATU 297B.

nebuvo gimęs, vartojamas alegorinis posakis: „tada tu dar buvai grybuose, grybus ganei“ (*tenkráté byl jsi ještě na houbách, ještěš houby pasl*, Белова 1996).

G r y b a i – m i t i n ė s m i š k o b ū t y b ė s. Nors yra nemažai grybų ir žmonių sąsajų, vis dėlto grybai suvokiami kaip savotiški svetimą gamtos pasaulio atstovai, miško dvasios, gyvos būtybės. Jie gali matyti ir girdėti. Be to, grybai slepiasi nuo grybautojų. Gervėčių krašte tikima, kad jeigu išėjęs grybauti per anksti išsitrauksi maišelį ar peilį, tai grybai nepasirodys – neišlįs (LTRF cd 595-01/1/). Anot Puvočių kaimo gyventojos Stasės Bogušienės, „[n]ebuvo mados labai šūkalo – grybus išbaidzysi. Stengėsi miškan būc ko ankscau, kol grybai dar miegci, nespėjį suskavoc“ (GMU). Girdi ne tik grybai, – žmonės irgi gali juos išgirsti. Štai ką kalba XX a. pabaigos grybautojas miestietis: „Negaliu grybauti, kai aplink šūkauja, kai tylu – aš tuos baravykus girdžiu, o kai visur šūkauja, randu tik ūmėdes...“ (GudA: 148). Kad grybai skleidžia garsus – kalba, cypia, liudija ir slavų tikėjimai (Белова 1995: 549)¹⁹.

Grybas kaip mitinė būtybė, šiuo atveju pats svarbiausias grybas – baravykas, atsiskleidžia sakmėje, pavadintoje „Pabėgęs baravykas“:

Kelios moterys buvo riešutaut. Eina jos namo, mato – šalia kelio stovi baravykas. Tas baravykas toks didelis, kad ir neapsakyt! Viena moteris paėmė tą baravyką išrovė, pintinėlėn įsidėjo ir neša namo. Neša neša, prie pat kaimo tas baravykas iššoko ir sako:
– Dėkui, kad panešėjai! – ir nudūmė atgal į mišką (SV: 78).

Baravyko padėtis, palyginti su kitais grybais, yra išskirtinė: Dzūkijoje grybu vadinamas tik baravykas, pietryčių Lietuvoje jis yra „tikresnis“ grybas negu kiti, ir tik baravykas gali būti nužiūrimas, sakmėje baravykas yra ypatingo, grybams nebūdingo dydžio²⁰, dažnai vadinamas grybų būrio vadu, vyresniuoju – pulkaininku (LTR 946/15, 2693/21/, 3284/6/). To negalima aiškinti tiesiogiai, vien tik didesne baravyko maistine verte. Šiame kontekste svarbūs slavų tikėjimai. Juose teigiama, kad miške visada yra grybų ir samanų šeimininkas (Черепанова 1996: 48, nr. 131), dažnai įvardijamas miškiniu, kuris dieną gali prasmegti po žeme ir ten slėptis, taigi būti ten pat, iš kur išdygsta grybai (Левкиевская 2004: 105). Žmogus,

19 J. Lubienės atlikti mikonimų tyrimai tikėjimų apie grybų skleidžiamus garsus nepatvirtina. Lietuvių kalboje yra tik trys grybų rūšys, kurių pavadinimai yra motyvuoti akustiškai. *Murmučio* (kelmutis) pavadinimas siejamas su sklindančiu specifiniu garsu šiuos grybus verdant. Pumpotaukšlio pavadinimas motyvuotas jo skleidžiamo sprogstamojo garso, o kukurdvelkio, kuris liaudyje dažnai vadinamas *kukurbezdalium*, vardas susijęs tiek su ypatybe skleisti dulkes, tiek su skleidžiamu garsu (Lubienė 2015: 100–103).

20 Kaip teigia mikologai, baravykai ir raudonviršiai gali užaugti labai dideli: kepurėlės skersmuo gali siekti 57 cm, o vaisiakūnio svoris – 3 kg (Mazelaitis, Urbonas 1980: 40). Baravykų polinkis augti dideliais taip pat gali turėti reikšmės jo, kaip išskirtinio grybo tarp kitų grybų, sampratai.

be jo leidimo miške renkantis grybus, gali būti nubaustas (ten pat: 106). Vienas iš miškinio pavidalų yra grybas (ten pat: 105). Remiantis šia medžiaga, galima daryti prielaidą, kad toks ypatingas ir išskirtinio dydžio baravykas gali būti mišką saugančios dvasios – miško šeimininko personifikacija²¹. Tai patvirtintų ir lietuvių liaudies daina „Grybas grybas baravykas“ (G 212), kurioje baravykas atsiskleidžia kaip grybų valdovas, jų prižiūrėtojas (LTR 438/91/⁴, 550/174/, 2693/21/). Kai kuriuose dainos variantuose tiesiogiai sakoma, kad baravykas kiekvienam grybui paskiria jo vietą miške (LTR 61b/381/, 228/368/, 946/313/), o tai jau yra miško šeimininko, arba miškinio, funkcija. Tarp lenkų etnologo Kazimierzo Moszyńskiego vardijamų lenkiškų miškinio pavadinimų du yra panašūs į baravyko pavadinimą: *borowy*, *borowiec* (Moszyński 1934: 44). Viena iš jų – *borowy*, be miškinio, reiškia kažką, kas yra iš šilo ar pušyno (Vaitkevičiūtė 1979: 44). *Baravykas* yra slavizmas ir į lietuvių kalbą veikiausiai atkeliavęs iš baltarusių kalbos (Lubienė 2015: 41), tačiau jis aiškiai siejasi su slavišku šilo ar pušyno pavadinimu (lenkų *bor* ir rusų *бор* reiškia „šilas“, Vaitkevičiūtė 1979: 45; Lechmenas 1982: 119) ir tai suponuoja šio grybo – šilo gyventojų reikšmę. Lietuvoje yra ir daugiau grybų, kurių pavadinimas susijęs su šilu, pavyzdžiui, šilagrybis (šilinis kazlėkas, *Suillus granulatus*), šilbaravykis, kuriuo gali būti vadinamos kelios grybų rūšys, bet dažniausiai *Gyroporus* genties atstovai. Tačiau šilbaravykiu gali būti vadinamas ir baravykas, o grybo kaip miško šeimininko ar grybų valdovo samprata lietuvių kultūroje siejama tik su juo.

GRYBAVIMO MITINĖ PLOTMĖ IR APEIGINIAI ASPEKTAI

Su visa grybų mitine samprata yra susijusi ir grybavimo, arba grybaūtės, kaip apeiginio, tikėjimais apipinto, reiškinio svarba. Ji pasireiškia per kelis esminius aspektus. Svarbiausias jų, susijęs su visais kitais, yra *grybautojo*, arba *grybų*, *laimė* arba *dalia*. Taip pat yra reikšmingas *savų grybavimo vietų* turėjimas ir tokios apeiginės praktikos, kaip maldelės ir maginiai veiksmai.

G r y b ū l a i m ė, d a l i a. Grybų dalia pasireiškia sėkme grybaujant arba grybų kaip sėkmės išraiškos pavidalu. Norbertas Vėlius pastebi, kad lietuvių tautosakoje laimė buvo suprantama dvejopai: kaip žmogaus likimo lėmėja ir kaip suasmeninta sėkmė (Vėlius 1977: 74). Pastarajai vaizdinių grupei – suasmenintai sėkmei – priklauso grybų laimė. Namų laimę tyrusi D. Vaitkevičienė pažymi tris svarbius jos požymius: saugumą, sveikatą, pilnatvę, arba gausą (turto, valgio, vaikų ir kt.) (Vaitkevičienė 2002: 9). Taigi grybų laimę būtų galima sieti su valgio gausa

.....
21 Balio Buračo paskelbtoje medžiagoje apie grybavimą minimi panašūs į slavų tikėjimuose pateikiamas miško dvasias, šeimininkus *miškinėlis* ir *samanėlis* (BPP: 77–78, 79–80, 85). Neradus daugiau lietuviškų atitikmenų, dėl šių mitinių būtybių įvardijimo kyla abejonų.

namuose, tačiau pažvelgus įdėmiau, galima pastebėti, kad ji gali būti atskira lietuvių tradicinėje kultūroje visa apimančio laimės ar dalios mitinio principo išraiška²².

Grybų laimė gali būti įgimta, nulemta iš anksto. Pavyzdžiui, būdavo tikima, kad su „marškinėliais“; tai yra su vaisiaus apvalkalu gimę žmonės yra laimingi ir randa daugiau baravykų: *Jei gimdavo su „marškinėliais“, tai sakydavo, kad toks vaikas bus labai ščėslyvas*. Esą pasakotojos sesuo gimusi su marškinėliais – dėl to buvusi visada už pateikėją laimingesnė: *nueidavo juodvi į mišką grybų rinkti – ana renka baravykus, o Anastazija baravykų neranda* LII ES 44(22): 58. Kokia svarbi *grybų laimė*, rodo ir tokie pasakojimai:

Kožnas norėjo pyrmas miškan pribūc, nor ir buvo pasakymas, kad kožnas savo grybus surenka. Gali šimtas žmonių peraic, o cik tu savo grybų rasi (GMU).

Yra sakoma, kad kiekvienam žmogui kiekviename miške yra užaugę tam tikras skaičius grybų. Ir jei žmogus apvažiutų visus miškus, visuose miškuose rastų grybų, bet tik tiek, kiek jam išaugo. Kitų žmonių grybų jis nepamatytų. O jei savo nepaimtų, tai jo grybai supus, bet kitas niekas jų nepamatys (SV: 79).

Tačiau yra žmonių, kurie neturi grybų dalios ar laimės ir jų neranda. Anot lietuviškų posakių, *be laimės, nei grybauti nesiseka* arba *su dalia ir grybauti gerai* (LPPe). Kaip teigia B. Buračas, „kai kurie žmonės neina grybauti, nes tiki neturį grybautojo laimės grybams rasti“ (BPP: 77). Tą patį rodo pokalbis su marcinkoniške Rože Liuolyte-Pačkauskiene, tačiau jos žodžiuose *laimė* atsiskleidžia ir kaip mokėjimas, gebėjimas grybauti:

[M]aniškis... *Ba jis ne grybautojas, jis nemoka – ir neranda. O jau aš visad...*

– O tai būna žmonės, kurie visai... Gyvena čia, Marcinkonyse, ir visai neranda grybų?

– *Taip, taip.*

– O tai nuo ko tas priklauso?

– *Nu, o ką aš žinau! Kap juos netraukia <...>. O aš kap... Vajėj vajėj, aš kap žvėralis. Grybauc, cik valgyt – ne, o jau grybauc – tai ką tu!* LTRF cd 682-01(5).

Nors *dalia* ar *laimė* tarsi nulemta iš anksto, tačiau atitinkamas elgesys gali ją padidinti: „Grybas laikomas Dievo dovana, todėl išsiviręs niekas grybų nevalgo pats vienas, bet jais vaišina ir kitus. Grybai auga visų daliai, todėl, jeigu kam pasiseka jų pakankamai rasti, nešykštima ir kitus pavaišinti. Kas šykšti, tikima, jog tokiam nesiseka nė grybauti“ (BPP: 79), o nešykštint grybais kitų vaišinti galima

22 Grybų dalią, kaip grybavimo sėkmės sampratą, lygindama su bitininkavimo sėkme, tyrime apie midų baltų visuomenėje yra paminėjusi D. Vaitkevičienė (2016: 42).

užsitikrinti grybautojo sėkmę (BPP: 82). Taigi kai dalia dalijamasi, jos daugėja. Panašiai laimė dauginama, kai ja dalijamasi per kitą miško gėrybę – drevinių bičių medų (Vaitkevičienė 2016: 44).

Patys grybai gali būti suvokiami kaip dalios, laimės išraiška. Grybaujant svarbu atpažinti savąją dalią, tada ir grybauti seksis, pavyzdžiui: *Jeigu radęs miške grybą, nors jis ir visai mažas būtų, neišrausi, tai žmonės tiki, jog miške daugiau grybų neberasi* LTA 1288(173); *Grybą radus reikia išrauti, tai tadu daugiau rasi* LTA 140(400). Štai dar keli išsamesni pavyzdžiai: *Jeigu radai pirmą grybą, tai reikalinga išrauti iš šakny, nes pirmutinis grybas skaitoma žmogaus laimė* LTA 1352(23); *Jei radęs grybą neišrausi, tai kas išraus jį, pražudys ir tavo laimę ant radybų pinigų ir kt.* LTA 1476(63³¹); *Radus grybą, reikia išrauti todėl, kad jis daugiau paliktas neauga, ir tam žmogui nesiseka* LTA 1593(11). Taigi grybe slepiasi žmogaus laimė, ir jeigu žmogus jos neatpažįsta, ją praranda, arba, kitaip sakant, ji tampa neveiksni jo gyvenime. Panašiu principu laimė veikia ir pasakoje „Turtingo ir neturtingo žmogaus laimė“ (ATU 735), kurioje sunkiai besiverčiantis žmogus eina jos ieškoti, ir tik ją suradęs gali pakeisti savo gyvenimą į gerąją pusę (Vėlius 1977: 62, 72–73).

Kita vertus, grybų dalią galima nusigvelbti iš kito: „Jei užvogsi grybų iš to kašalės, katram sekas grybauc, tai ir jo grybavimo dalių perimsi.“ Arba „raikia to dalingojo grybautojo pėdom sek, atseksi jo dalių“ (ŠDzG: 87). Nors laimė arba dalia gali būti suprantama kaip įgimta, tradicinėje lietuvių pasaulėvokoje toks kito dalios išsinešimas, perėmimas yra dažnas atvejis įvairiose su turtu ir sėkme susijusiose situacijose (Vaitkevičienė 2002: 12, 2009: 48). Apibendrinant galima teigti, kad su grybais susijusi laimė arba dalia yra įgimta, tačiau kartais būtina atlikti tam tikrus veiksmus, kad žmogus ją užsitikrintų. Tokie tikėjimai labiau susiję ne su grybų laimės kaip įgimto reiškinių buvimu, o su jos radimusi grybuose. Dalyje pateiktų tikėjimų matome, kad grybuose glūdi ne tik grybavimo, bet ir apskritai žmogaus laimė ir sėkmė.

S a v o s g r y b a v i m o v i e t o s. Grybavime svarbus yra savų vietų turėjimas. Tai tarsi savotiškas žemės suskirstymas. Tai vaizdžiai atsiskleidžia šiame pasakojime:

Kožnas grybautojas turėjo savo grybijų. Tep ir sakė: „Mociejuko grybija, Berankio, Divuko grybaucinė...“ Kaimynai žinojo, kad jis daugiausia ca aina, daugiausia randa. Ty, kap atrodo, kito grybijon net ir ne tep smagu grybauc, kad ir grybų kito miškėlin tu ciek nerasi kap tas, katris tų miškėlį prispracinis – jis jau žino, po koku agluku, krūmeliu, palei katrį takelį ras grybų... (GMU).

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad toks savų vietų turėjimas gali būti tik praktinis, grybautojų įgūdžius atspindintis dalykas. Vis dėlto į tokį savų vietų turėjimą

galima pažvelgti kaip į savo grybų dalios išpildymą – savo vietose susirenku savo, tai yra man skirtus grybus.

Savos vietos yra saugomos nuo kitų grybautojų, todėl „visi slapstosi, eidami grybaut, visi – kad nematytų“ (GudGG: 82). Net ir tie žmonės, kurie savo bendruomenėje laikomi labai draugiškais, taip pat slepia savo grybus; pavyzdžiui, apie savoje aplinkoje labai mėgtą Petrą Zalanską taip pasakoja jo sesuo: „Jau Petrusis tokis geras, tokis geras, o radęs baravyką – slepia, ir mani taip mokino – išrauni, apskuti ir paslepi tų vietų samanom, kad kiti nematyt“ (GudGG: 83).

Panašus grybingų vietų saugojimas atsiskleidžia ir šiuose Zitos Mažeikaitės eilėraščio posmuose:

Mažučiukė mūsų kaimynė, skruzdėlė darbščioji,
sergėtoja,
gera kaip mama,
dosni, atlapaširdė.

Bet savo grybijų –
jaunystės lepeškynų, žaliuokynų –
niekada nėra mums parodžius (Mažeikaitė 2009: 18).

Kad tokios savos grybų vietos yra itin reikšmingos, rodo ir pavyzdys, kuriame jos perduodamos kaip savotiškas palikimas:

Tai dař va, va jau... šitas... seserės žantas labai buvo grybautojas. Sakau: „Jonai, jau aš tau perdaviau.“

– O tai... O kaip jūs, sakot, perdavėt, tai jūs parodėt?

– *Cha, aš jį susikdavau! Aš jį susikdavau, sakau: „Velnias tavi atnešė, Jonai, nu. Tu pamislyk, – sakau, – kur aš grybaunu, tai [tį ir] tu!“* – „Nu, – sako, – krikšto mama, nu, tai ir man raikia...“

– O tai kas jums perdavė jūsų tas lepeškaites?

– *Mama.*

– *Mama?*

– *Taip. Mama visur vedzojo, buvau mažutukė – aštuonių metų, vaikelis, buvo kešelukė mažukė. Ir, būdavo, mama. Jau ji vedzojos mani ir ir ir... Va, tį kap rodziau, tį, kur mūs tas laukas, tai tį labai būdavo tų baravykų, tai mama <...> jau ji išrodė... LTRF cd 682-01(4).*

Iš pradžių pateikėja perima grybavimo vietas iš motinos, per nuolatinį vaikščiojimą kartu su ja, o sesers žentui tas pačias grybavimo vietas perduoda atsitiktinai su juo ten susitikdama. Atrodo, kad žentas jas tarsi nugvelbia.

Susidaro įspūdis, kad toks įnirtingas savų grybingų vietų saugojimas kykla ne vien iš noro prisirinkti kuo daugiau grybų, bet yra savotiškas, gilesnę prasmę turintis, galbūt su savosios laimės ar dalios saugojimu susijęs reiškinys. Prisiminus, kad grybai gali būti visuotinio laimės mitinio principo išraiška, toks savo žinomų grybingų vietų saugojimas tampa aiškesnis. Kaip tik todėl tokios vietos, o kartu ir savoji laimė daug meliau perduodamos saviesiems, dažniausiai – vaikams, o nuo svetimųjų akylai saugomos.

A p e i g i n ė s i r m a g i n ė s g r y b a v i m o p r a k t i k o s. Grybaujant pasitelkiamos ir apeiginės bei maginės praktikos. Visų pirma galima išskirti maldas, kurios gali būti ir apeigų dalis, tačiau grybaujant naudojamos ir kaip maginė priemonė. Maldose prašoma ne tik grybų, bet ir saugoti nuo paklydimo ar gyvatės įkandimo. Kaip teigia N. Marcinkevičienė, grybavimo maldelę turi kiekvienas dzūkas, ir jos gali būti visiškai asmeninės. Štai kaip apie savo maldelės atsiradimą pasakoja viena dzūkė: „Blūdzinau labai grybaudama, ale dazgodojau tokį maldelį, kad sukalbu inžengus miškan, ir neblūdzinu, ir tuščiom negrįžtu“ (ŠDzG: 87). Ir kitur Lietuvoje taip meldavosi. Antai Pakruojo rajone įėjus į mišką persižegnodav, kad sektųsi grybauti, kad gyvatė neįkástų. Dar įėję į mišką sakydavo:

Grybai grybai, baravykai,

Visų grybų pulkaunykai,

Į mane žiūrėkite,

Prie manęs pribėkite LII ES 1096(12): 34.

Maldelėmis taip pat buvo siekiama paveikti grybų augimą, kaip, beje, ir kitus gamtos reiškinius (pvz., lietu ar sausrą): „Laukiam grybų ir nesulaukiam, tai pamacysim jaunų mėnulį, žagnojamės ir kalbam maldelį: *Jaunas mėnulaici, Dangaus karalaici, prisėk mumi grybų*“ (ŠDzG: 87).

Kartais grybų maldas pakeičia kitas, su krikščioniškomis maldomis susijęs veiksmas – rožinio kalbėjimas:

Ainu miškan, tai jau nog namų pradedu kalbėc ražančių. Iki miško sukalbu vienų dalį, o grybaudama sukalbu penkias dalis ir nestaikė, kad aš tuščiom paraitau. Ir blūdas po miškų nevedzoja (GMU).

Be maldų, grybaujant arba prieš grybavimą atliekami įvairūs maginiai veiksmai. B. Buračas mini, kad išeinantįjį grybauti reikia apmėtyti kokiu nors apavu, tada jį lydės sėkmė (BPP: 78, 80–81). Matyt, su šiuo papročiu susiję ir tikėjimai, kad basas grybautojas neranda grybų (BPP: 84) arba randa tik senus (LTA 291/321/). Panašumų su šiuo keistu papročiu galima išvelgti kepurių svaidymo apeigoje per krikštynas ir vestuves. Ši apeiga susijusi su laimės užtikrinimu kūdikiui ar jaunesiems (Vaitke-

vičienė 2009: 50–51). Pasak D. Vaitkevičienės, panašus apsvaidymas daiktais (mazgote, šaukštu, kepure...) būdingas palydint žveją į žvejybą (ten pat: 51). Matyt, sėkmę užtikrina ne tik daiktas, bet ir apsvaidymo juo procesas. Galima daryti prielaidą, kad grybams augant iš žemės, o pėdoms esant ta kūno dalimi, kuri liečiasi su žeme, jas gaubiantis apavas simbolizuoja sėkmę, turtą, gausą, kitaip tariant, laimę, susijusią su grybais. Čia verta prisiminti, kad ir kitas kūno vietas dengiantys drabužiai – marškiniai ir aprangos detalės – kepurės simbolizuoja laimę. Kepurės svaidymas gali užtikrinti laimę. Galbūt panašiai apsvaidymas apavu galėtų užtikrinti grybautojui sėkmę.

Kitas vienas dažniausių maginių veiksmy yra ką tik išrauto pirmojo grybo paspaudymas, kuris užtikrina grybavimo sėkmę (LTA 447/62/; BPP 80). Grybų paspaudymo atmaina galėtų būti laikomas ir pirmo rasto grybo pabučiavimas (LTRF cd 595-03/3/). Toks pirmo rasto grybo spaudymas grybavimo sėkmei užtikrinti susijęs su grybų kaip gėrybių, turto samprata. Palyginimui galima paminėti, kad norint, jog pinigų būtų daugiau, gautuosius reikia paspaudyti (LTA 1284/627/, 1289/649/, 1333/67/). Čia prisimintos taip pat grybų ir pinigų sąsajos sapnų aiškinimuose.

Kiti grybaujant atliekami maginiai veiksmai susiję su aukomis. Pavyzdžiui, sakoma: *Radįs vasarų patį pirmųjų grybų sudaužyk* LTA 396(111). Numanytina, kad taip grybas gražinamas tikrajam savininkui miškui, tikintis tolesnio jo palaikymo grybavime. Kartais aukos motyvas būna ryškesnis: *Kai randi daug baravykų, išrovous visus, tan daiktan įdėk duonos truputį – rasi [ir] kitąkart* LMD I 254(1³⁸⁴). Šioje vietoje verta prisiminti duonos aukojimą – užkasimą į žemę sėjos metu, kad būtų geras derlius (Laurinkienė 2013: 220–222), ir jau aptartą grybų ir duonos sąsają etiologinėse sakmėse. Kadangi grybai yra žemės vaisingumo išraiška – *žemės žiedai*, duona čia taip pat gali būti suprasta kaip auka žemei. Todėl grybų ir duonos sąsaja prasiplečia iki mitinio semantinio komplekso žemė–grybai–duona, kuris yra rituališkai įprasminatas.

Kartu su maldomis gali būti daromi ir kiti maginiai veiksmai: „[K]ap randzi pirmų grybų, tai raikia pabučiuoc, tris kartus paspaudzyc ir pasakyc: Privesk man grybų pylnų kašalaitį, privesk man grybų pylnų kašalaitį, privesk man grybų pylnų kašalaitį“ (ŠDzG: 87); arba: *Kai eini pirmą kartą grybaut, kai pradeda augt, sukalbėk po 7 poterukus <...>. Radęs pirmą grybelį pabučiuok įdėdamas kašikan, sakyk: Dzevuli Tėvuli, padėk <...> rasi daug grybų* LMD I 254(1³⁸³). Gervėčių apylinkėse prieš kelis metus buvo užfiksuota, kad einant grybauti prie pakelės kryžiaus pagarbinamas Dievas ir mirusieji (LTRF cd 595-02/2/), o grįžtant iš grybavimo prie kryžiaus padėkojama Dievui už surinktus grybus (LTRF cd 595-06/6/).

Dzūkijoje, kur grybaujama ypač dažnai, žinomas net „burtas“, skirtas grybų sezonui nutraukti: miške, grybaujant, reikia nulaužti pušies šakelę (GudGG: 87).

Kartais sėkmingam grybavimui reikia ne tik maldelės ar kokio nors „burto“ – reikia dar turėti ir savo krepšį:

Gera kašalė – turtas. Mes buvom keli broliai, tai jau mano kašalės grybauc nepaims, o jei ir aš būtau Vito ar Juozos paėmis, tai būt vaina... Kap pripranci prieg tos kašalės, tai aini, kol na drebezgi suplyšta, misli, su kitu jau ir grybo nerasi... (ŠDzG: 88).

Iš cituoto pavyzdžio matyti, kad *kašalė* grybaujant nėra paprastas daiktas. Nuo jos priklauso asmeninė grybautojo laimė. Ne veltui grybautojo laimę galima perimti pavogus grybų iš jo krepšio (ŠDzG: 87).

Nors grybavimas iš pirmo žvilgsnio atrodo kasdienis tam tikro metų laiko reiškinys, į jį įsipina daug apeiginių ir maginių dalykų. Kaip teigia rusų mokslininkas Nikita Tolstojus, apeigas sudaro trys elementai: verbalinis (žodžiai), realusis (daiktai) ir kinetinis (veiksmai) (Tolstojus 2009: 92–93). Grybavimas, kaip apeiginis reiškinys, taip pat skleidžiasi per šiuos tris elementus. Grybavimo maldelės atitiktų verbalinį apeiginį elementą, įvairūs maginiai veiksmai – kinetinį, o pastariesiems atlikti pasitelkiami objektai ir *savosios kašalės* svarba – realųjį.

Apibendrinant galima teigti, kad grybavime svarbiausias yra *grybavimo laimės*, arba *grybavimo dalios*, mitinis principas. Jis reiškiasi ir per grybavimo tikėjimus, ir per papročius, ir per grybavimo sėkmei užtikrinti skirtus apeiginius veiksmus. Su grybavimo laime susijęs ir svarbiausias grybautojo atributas – tos laimės gamtines išraiškas – grybus talpinantis, į vieną vietą sutelkiantis ir namo pargabenti padedantis grybautojo krepšys.

IŠVADOS

Mitinė grybų samprata lietuvių kultūroje susijusi su grybų fizinėmis ir biologinėmis savybėmis. Etiologinėse sakmėse svarbus yra grybų polinkis į drėgmę. Jie suvokiami kaip maisto ir seilių mišinys. Grybų vaisiakūnio forma suteikia pagrindo mitinėje mąstysenoje juos sieti su žmonėmis (kūno dalimis ar aprangos detalėmis), jie skirstomi į vyriškos ir moteriškos giminės atstovus, turi ryšį su vaisingumu. Taip pat labai svarbus yra grybų atsiradimas tarsi iš niekur ir greitas jų augimas ir. Su tuo susiję daugelis tikėjimų.

Grybų mitinė kilmė tautosakos tekstuose aiškinama dvejopai. Grybai – tai žemės vaisingumo išraiška, susijusi su chtoniškąja mitine būtybe – velniu. Grybai susiję ir su kitomis velniui priskiriamomis sferomis: mirtimi ir pinigais. Etiologinėse sakmėse svarbus yra grybų ir duonos ryšys, kuris pasireiškia per Dievo kūrybinę galią ir yra susijęs su grybų vartojimu maistui.

Grybai kaip mitinės būtybės gali būti suvokiami siejant juos su žmonėmis. Grybai yra antropomorfizuojami, be to, kaip žmonės ar gyvūnai, jie gali būti nužiūrimi. Grybų mitinei sampratai svarbus ir jų skirstymas į dvi „lytis“ – vyrišką ir moterišką, taip pat jų sąsajos su vaisingumu. Tai atsispindi lietuvių liaudies dainose apie grybų karą arba grybų vestuves, taip pat sapnų aiškinimuose.

Grybai gali būti suvokiami kaip judrios, jutimo organus turinčios būtybės ar savotiškos miško dvasios. Jie gali girdėti, slepiasi nuo grybautojų. Remiantis tam tikromis sakmėmis ir slavų lyginamaisiais duomenimis, galima daryti prielaidą, kad pietryčių Lietuvoje „tikriausiu“ grybu laikomas baravykas galėtų būti mišką saugančios dvasios – miško šeimininko personifikacija.

Grybavimo mitinėje sampratoje svarbiausias yra *grybų laimės* arba *grybų dalios* principas. Jis pasireiškia sėkme grybaujant. Taip pat ir grybai gali būti suvokiami kaip visa apimančio laimės principo pavidalas. Su grybavimo dalia susijęs *savų grybavimo vietų* turėjimas ir saugojimas, jų slėpimas nuo kitų grybautojų. Šios vietos kitam žmogui gali būti perduodamos kaip savotiškas palikimas. Grybaujant gali būti atliekami ir apeiginiai veiksmai: meldžiamasi grybavimui skirtomis maldelėmis, atliekami grybavimo sėkmę užtikrinantys maginiai veiksmai (einantis grybauti apmėtomas apavu, grybautojo apspjaudomas pirmas rastas grybas, pasi-taiko aukojimo atvejų).

Mitinė grybų samprata mikofilinėse kultūrose yra panaši. Nemažai su grybais susijusių lietuviškų sakmių ar tikėjimų atitikmenų galima aptikti kaimyniniuose slavų kraštuose (Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje). Šių šalių etnografinė medžiaga papildo kai kurias su mitine grybų samprata susijusias ir lietuviškos medžiagos stokojančius aspektus.

Grybavimas nėra tik maisto atsargų papildymas ar pajamų šaltinis. Tai apeiginiais ir maginiais veiksmais įprasmintas reiškinys, kuriame skleidžiasi tradicinė lietuvių mitinė pasaulėvoka.

ŠALTINIAI

- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*, (FF Communications, No. 284), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- BIR – Jonas Balys. *Raštai*, t. 1, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- BPP – Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*, Vilnius: Mintis, 1996.
- BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- G – Dainų apie gamtą skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.
- GMU – Nijolė Marcinkevičienė (par.). „Grybai, miško uogos – Džievo rasa“, *Šiaurės Atėnai*, 2009, Nr. 953, prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110116220759/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=953&kas=straipsnis&st_id=17003, [žiūrėta 2016-03-17].
- GudA – Henrikas Gudavičius. „Ar aš kvailas, kad rodytau, kur baravykas augo?“, in: *Kapiniškiai, Rudnia, Dubninkas*, Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinis parkas, 2005, p. 146–148. (Perspausdinta iš *Valstiečių laikraštis*, 1995, rugs. 30.)
- GudGG – Henrikas Gudavičius. „Oi grybai grybai“, *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 5, p. 80–87.

- GudIG – Henrikas Gudavičius. „Išėjau grybauti...“; *Šalcinis*, 1997, Nr. 26, p. 3.
- KAA – *Kadaiše ir akmenys augo*: lietuvių etiologinės sakmės, sudarė Edita Korzonaitė, Kaunas: Šviesa, 2007.
- KAŽ – *Kaip atsirado žemė*: lietuvių etiologinės sakmės, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.
- KDS – Lietuvos kraštotyros draugijos darbų saugykla.
- LII ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštynas.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–1999.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XIX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–1999, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LLKŽ – *Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, sudarė Valerija Vaitkevičiūtė, Vilnius: Mokslas, 1979.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPPE – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*: elektroninis sąvadas, prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/patarles/>.
- LTA – Jono Balio sudaryta Lietuvių tautosakos archyvo Tikėjimų kartoteka.²³
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
- RLKŽ – *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, t. 1: A–Ī, sudarė Ch[ackelis] Lechmenas, Vilnius: Mokslas, 1982.
- SV – *Sužeistas vėjas*: lietuvių liaudies mitologinės sakmės, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vyturys, 1987.
- ŠDzG – Nijolė Marcinkevičienė. „Šilinių dzūkų grybai“; *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 5, p. 86–89.
- TAJŽ – Aelita Kensminienė (par.). „Tautosaka Antano Juškos žodyne“; *Tautosakos darbai*, t. VIII (XV), 1998, p. 188–199.
- VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros studijų ir etnologijos katedros rankraštynas.
- VišLLS – Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2007.
- СУС – *Сравнительный указатель сюжетов: восточнославянская сказка*, отв. ред. К. В. Чистов, Ленинград: Наука, 1979.

LITERATŪRA

- Baker Keiligh [2016]. *Lithuanian Nurse Fined for Foraging Three Bags of Wild Mushrooms Claims Chunting for Fungi is a Childhood Tradition in Her Home Country*, prieiga per internetą: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3561464/Lithuanian-nurse-fined-foraging-THREE-BAGS-wild-mushrooms.html>, [žiūrėta 2016-04-29].
- Braday Lyès... [et al.] 2015. “Ethnomycological Survey of Traditional Usage and Indigenous Knowledge on Desert Truffles Among the Native Sahara Desert People of Algeria”, *Journal of Ethnopharmacology*, vol. 162, p. 31–38.
- Cerri Adriano 2016. „Grybų pavadinimai Kristijono Donelaičio „Metuose“: vertimo ir identifikavimo problemos“; in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, sud. Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

.....

23 Rinkiniai, kurių pagrindu buvo sudaryta Tikėjimų kartoteka, yra Lietuvių tautosakos rankraštyne, tačiau LTR rinkinių ir nuorašų pavidalu išlikusios Tikėjimų kartotekos, esančios Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštyne, signatūros nesutampa.

- Dugan Frank M. 2011. *Conspectus of World Ethnomycology: Fungi in Ceremonies, Crafts, Diets, Medicines and Myths*, St. Paul, MN: The American Phytopathological Society.
- Garibay-Oriel Roberto, Ramírez Terrazo Amaranta, Ordas-Velázquez Marisa 2012. "Women Care About Local Knowledge, Experiences from Ethnomycology", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 8 (25), prieiga per internetą: <https://ethnobiomed.biomedcentral.com/articles/10.1186/1746-4269-8-25>, [žiūrėta 2016-10-14].
- Guissou K. Marie Laure... [et al.] 2008. "Declining Wild Mushroom Recognition and Usage in Burkina Faso", *Economic Botany*, vol. 62 (3), p. 530–539.
- Yamin-Pasternak Sveta 2007. "An Ethnomycological Approach to Land use Values in Chukotka", *Études / Inuit / Studies*, vol. 31, No. 1-2, p. 121–141.
- Yamin-Pasternak Sveta 2008a. "A Means of Survival, a Marker of Feasts: Mushrooms in the Russian Far East", *Ethnology*, vol. 47, No. 2, p. 95–107.
- Yamin-Pasternak Sveta 2008b. "From Disgust to Desire: Changing Attitudes Toward Beringian Mushrooms", *Economic Botany*, vol. 62 (3), p. 214–222.
- Yamin-Pasternak Sveta 2011. "Ethnomycology: Fungi and Mushrooms in Cultural Entalgenments", in: *Ethnobiology*, ed. E. N. Anderson... [et al.], Hoboken: John Wiley & Sons, p. 213–230.
- Jasiūnaitė Birutė 2008. „Raganos šluota' (Mitologinių personažų įrankiai frazeologijoje)“, *Baltistica*, t. XLIII (2), p. 245–261.
- Jasiūnaitė Birutė 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*: monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kang Jin... [et al.] 2016. "Wild Food Plants and Fungi Used in the Mycophilous Tibetan Community of Zhagana (Tewo County, Gansu, China)", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 12 (21), prieiga per internetą: <https://ethnobiomed.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13002-016-0094-y>, [žiūrėta 2016-10-13].
- Kasper-Pakosz Renata, Pietras Marcin, Łuczaj Łukasz 2016. "Wild and Native Plants and Mushrooms Sold in the Open-Air Markets of South-Eastern Poland", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 12 (45), prieiga per internetą: <http://ethnobiomed.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13002-016-0117-8>, [žiūrėta 2016-10-11].
- Laurinkienė Nijolė 2013. *Žemė ir jos mitinis pasaulis*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Laužikas Rimvydas 2013. „Dubingų mikroregiono ekonominės raidos I amžiuje – XVI amžiaus viduryje specifika“, *Lietuvos istorijos studijos*: mokslo darbai, Nr. 32, p. 33–63, prieiga per internetą: <https://www.ceool.com/search/article-detail?id=53486>, [žiūrėta 2016-11-17].
- Lubienė Jūratė 2008. „Grybų pavadinimų motyvacija pagal išorinius arba vidinius grybo požymius“, *Res humanitariae*, t. IV, p. 173–191.
- Lubienė Jūratė 2009. „Lietuvių kalbos liaudiški grybų pavadinimai su grybų augimo motyvaciniais požymiais“, *Res humanitariae*, t. VI, p. 180–202.
- Lubienė Jūratė 2012. „Žvėrių pavadinimai lietuvių kalbos mikonimų motyvacijos sistemoje“, *Res humanitariae*, t. XII, p. 99–121.
- Lubienė Jūratė 2013. „Žvilgsnis į paniabudės pavadinimus“, *Tautosakos darbai*, t. XLVI, p. 52–70.
- Lubienė Jūratė 2015. *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Mazelaitis Jonas, Urbonas Vincentas 1980. *Lietuvos grybai*, Vilnius: Mokslas.
- Mažeikaitė Zita 2009. *Tenoriu būti*: eilėraščiai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Moszyński Kazimierz 1934. *Kultura ludowa słowian*, cz. II: *Kultura duchowa*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Paikštenis Eugenijus 2005. „Grybavimas Rudnioje“, in: *Kapiniškiai, Rudnia, Dubninkas*, Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinis parkas, p. 144.

- Tolstojus Nikita 2009. „Kalba ir kultūra“, in: *Kalba ir žmonės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 81–100.
- Trinkauskaitė-Johnson Eglutė 2006. „Apie grybus, arba velniškas nuklydimas“, *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (107), p. 10–18.
- Urbonas Vincentas 1997. *Lietuvos grybai*, t. 8, kn. 1: *Kempiniečiai* (Polyporales), *žvynabaravykiečiai* (Strobilomycetales), *baravykiečiai* (Boletales), *guoteniečiai* (Hygrophorales), Vilnius: UAB „Valstiečių laikraštis“.
- Urbonas Vincentas 1998. *Grybai*, Vilnius: UAB „Valstiečių laikraštis“.
- Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaitkevičienė Daiva 2002. „Namų laimė“, *Liaudies kultūra*, Nr. 4 (85), p. 9–21, prieiga per internetą: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaitkeviene_Daiva/Vaitkeviciene_LK_2002_4.pdf, [žiūrėta 2016-10-12].
- Vaitkevičienė Daiva 2009. „Laimė kaip kepurė: galvos danga iš mitologinės perspektyvos“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVIII, p. 46–62, prieiga per internetą: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaitkeviciene_Daiva/Vaitkeviciene_TD_38_2009.pdf, [žiūrėta 2016-10-12].
- Vaitkevičienė Daiva 2016. „Midus baltų visuomenėje: nuo bitininkų iki diduomenės“, *Tautosakos darbai*, t. 51, p. 32–65, prieiga per internetą: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaitkeviciene_Daiva/Vaitkeviciene_TD_51_2016.pdf, [žiūrėta 2016-10-22].
- Vėlius Norbertas 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius: Vaga.
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga.
- Wasson Valentina P., Wasson Gordon R. 1957. *Mushrooms, Russia and History*, New York: Pantheon Books.
- Zent Egleé L., Zent Stenford, Iturriaga Teresa 2004. “Knowledge and Use of Fungi by a Mycophilic Society of the Venezuelan Amazon”, *Economic Botany*, vol. 58 (2), p. 214–226.
- Zent Egleé L. 2008. “Mushrooms for Life Among the Jotí in the Venezuelan Guayana”, *Economic Botany*, vol. 62 (3), p. 471–481.
- Белова Ольга Владиславовна 1995. „Грибы“, in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. 1, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, p. 548–551.
- Белова Ольга Владиславовна 1996. „Эротическая символика грибов в народных представлениях славян“, in: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 317–322, prieiga per internetą: <http://svart-ulfr.livejournal.com/448477.html>, [žiūrėta 2016-10-07].
- Левкиевская Е[лена] Е[вгеньевна] 2004. „Леший“, in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. 3, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, p. 104–109.
- Черепанова О[льга] А[лександровна] 1996. *Мифологические рассказы и легенды Русского Севера*, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет.
- Топоров Владимир Николаевич 1979. „Семантика мифологических представлений о грибах“, in: *Balkanica: лингвистические исследования*, Москва: Наука, p. 234–279, prieiga per internetą: <http://www.inslav.ru/resursy/elektronnaya-biblioteka/441-balkanica-1979>, [žiūrėta 2016-10-12].

Mythical Notion of Mushrooms in Lithuanian Culture

VITA DŽEKČIORIŪTĖ-MEDEIŠIENĖ

Summary

According to the founders of ethnomycology Valentina and Gordon Wasson, it is possible to discern the mycophobic and mycophilic countries. Lithuania belongs to the mycophilic ones along with Russia, which these researchers have investigated (see Wasson and Wasson 1957:4). In these countries, mushrooms and mushroom picking are important both economically and culturally.

The article focuses on the mythical notion of mushrooms in Lithuanian culture and employs the mythical explanations of the origins of mushrooms, the perception of mushrooms as mythical beings, the mythical level and the ritual aspects of the mushroom picking to elucidate it.

It is possible to discern two main reasons for mythologizing of mushrooms. First, they are important practically, therefore can acquire cultural meanings. Second, mushrooms are peculiar organisms, occupying the intermediate spot between plants and animals, and therefore characterized by certain mysteriousness.

There are two mythical explanations for the origins of mushrooms. According to the first one, mushrooms are chthonic organisms, embodying fertility of the earth (mushrooms as flowers of the earth) and close to the Lithuanian devil and his mythical associates: fairies, sprites. By employing also the dream-readings and other connections of the devil with death and hidden treasures, or money, it is possible to discern several mythical complexes comprising associations between mushrooms and the devil as mythical being in the Lithuanian worldview, namely, mushrooms – earth – the devil; mushrooms – death – the devil; mushrooms – money – the devil. The second mythical explanation of the mushrooms' origins appears in the etiological legends depicting mushrooms as the God's gift to the poor people that emerged from the grain or bread spit out by the God or St Peter. This parallel between mushrooms and bread is important to the mythical thinking as well as to the use of mushrooms for nutrition.

It is possible to identify mushrooms with mythical beings and people. This aspect is clearly visible in the Lithuanian riddles, according to which mushrooms have human body parts (feet, head), items of dress (hat, pants), or human denominations (uncle, girl). Besides, just like humans or animals, mushrooms allegedly suffer from the evil eye. According to the popular belief, well known across the whole of Lithuania, the sighted mushroom stops growing. The segregation of mushrooms into male and female genders is also important. This is especially vivid in the Lithuanian folksongs depicting war or wedding of the mushrooms.

There are beliefs of the mushrooms behaving as agile, sensitive beings or as peculiar forest spirits. They can hear the approaching mushroom pickers and hide from them. According to some Lithuanian legends and the comparative Slavic material, it is possible to assume that boletus (*Boletus edulis*) – considered the "proper" mushroom in the southeastern Lithuania – could personify the guardian spirit of the forest – the master of the forest.

The mushroom picking also has connections with the mythical notion of mushrooms. This activity depends on the mythical principle of the *mushroom fortune* as the most important one. The mushroom fortune manifests in successful picking, or mushrooms are the embodiment of success. This principle defines the amount of mushrooms that one is able to pick in the forest and the number and kind of mushrooms belonging to each individual picker. The mushroom fortune also involves having and carefully hiding one's own picking places. The pickers may transfer the knowledge of these places to somebody else only as an inheritance. Mushroom picking may involve certain ritual practices: uttering of special prayers or performing peculiar

magic actions aimed at securing the successful picking (throwing of shoes at the leaving mushroom picker, spitting on the first spotted mushroom, and occasional cases of offering).

The mythical notion of mushrooms is rather similar in the mycophilic cultures. Numerous mushroom-related Lithuanian legends and beliefs have parallels in the neighboring Slavic countries (Belarus, Russia, and Ukraine). In turn, the ethnographic data from these countries fills in some blank spots in the mythical notion of mushrooms in the Lithuanian culture.

In Lithuania, the mushroom picking is not only a means of enriching the food provisions or securing some income. This is a meaningful phenomenon accompanied by ritual and magical actions and representing the traditional Lithuanian mythical worldview.

Gauta 2016-10-18